

ВІД АВТОРА

Історичні міста і села України мають певні ландшафтні особливості, характер рельєфу, водні простори, лісові масиви, природні печери, що були вирішальними факторами при заснуванні монастирів. Монастирі – це унікальні пам'ятки духовної та культурної спадщини українського народу. Вони виконували важливу роль у формуванні християнського виховання і високої культури населення українських земель. Монастирі, як духовні центри досконалого християнського чернечого життя, були також центрами збереження традицій, моралі, здійснювали велику просвітницьку роботу, акумулюючи інтелектуальний потенціал. Вони також сприяли розвитку архітектури і мистецтва. Споруджували монастирі в різних мальовничих місцевостях з характерним рельєфом території, ландшафтним середовищем і наявністю природних джерел; вони мали індивідуальне архітектурно-планувальне вирішення і були важливими структурними елементами міст та сіл України. Безперечно, їх величина й архітектурно-просторовий устрій залежали від наявності монастирських угідь, фундаторів, будівельних технік і технологій. Упродовж століть існування монастирська забудова комплексу могла зазнавати історичних трансформацій, змінюватись як композиційно, так і стилістично. Тому монастирські обителі завжди привертають увагу не лише релігієзнавців, істориків, дослідників-мистецтвознавців, а й непересічних відвідувачів. Незважаючи на різночасові перебудови чи добудови, монастирські комплекси відображають духовне і культурне життя суспільства протягом певних історичних періодів і є для паломників цікавими духовно-культурними об'єктами для дослідження та відвідування.

Комплекс колишнього монастиря Святого Онуфрія в Рукомиші, що на Бучаччині (Тернопільщина), належить до тих архітектурних пам'яток, в яких поєднано найдавніші пам'ятки християнства: печери і пам'ятки XV–XVIII ст. — дерев'яну дзвіницю (нині реконструйовану), муровані храм Св. Онуфрія та в'їзну головну браму з вміщеною у ніші скульптурою святого Онуфрія й сучасні сакральні споруди: каплицю, купіль та Хресну дорогу, оформлену 14 капличками. Він цікавий як містобудівний об'єкт, який органічно вписаний у наявне

мальовниче середовище і формує сакральне культурне ландшафтне середовище Рукомиша, що захоплює кожного відвідувача. Варто зазначити, що колишній монастир Святого Онуфрія був насамперед носієм святості та культури. Він належить до найдавніших святинь і пов'язаний не лише з духовним чернечим життям, а й із видатним скульптором І. Г. Пінзелем, який працював над оздобленням монастирської в'їзної брами і залишив унікальний середньовічний духовно-мистецький шедевр – скульптуру святого Онуфрія. За припущеннями дослідників, цей твір був останньою скульптурною роботою І. Г. Пінзеля. Скульптура св. Онуфрія в Рукомиші є унікальним витвором пізнього бароко – рококо, що вражає одухотвореністю, експресією почуттів, своєрідною пізньобароковою пластикою, від якої неможливо відірватися.

Про монастир Св. Онуфрія в Рукомиші практично не збереглося документальних відомостей, тому літературні джерела подають скупу інформацію про цей сакральний комплекс. Наявні картографічні матеріали Рукомиша, зокрема, карти фон Міга 1779–1783 рр. та 1861–1864 рр. і кадастрова карта 1845 р. дають змогу простежити еволюцію розвитку історичного монастирського комплексу.

У радянський час у період антирелігійної кампанії, коли влада закривала храми та монастирі, прирікаючи їх на пограбування і руйнацію, не минули й цей архітектурний комплекс. Перебуваючи у запустінні протягом кількох десятиліть унаслідок недогляду й атмосферних впливів, почали руйнуватись Онуфріївський храм та інші монастирські споруди. Лише з набуттям Україною незалежності розпочався процес відродження Свято-Онуфріївського комплексу: відреставрували храм та інші сакральні споруди, облаштували територію та привнесені нові архітектурно-мистецькі елементи, які композиційно доповнюють історичну структуру комплексу.

Цей малодосліджений колишній Онуфріївський монастирський комплекс, а нині парафіяльний комплекс Святого Онуфрія, потребує ґрунтовного архітектурознавчого й археологічного дослідження, адже це не лише великий духовний скарб, а й культурний здобуток середньовічної епохи, який належить до культурного надбання України.

Усвідомлюючи важливість унікальної сакральної пам'ятки як духовного центру Рукомиша та цікавого архітектурно-містобудівного комплексу, авторка цього видання на основі літературних джерел і картографічних матеріалів зробила спробу дослідити історію виникнення монастиря та формування архітектурно-просторового устрою сакрального комплексу в різні історичні періоди і донині. Невеликий унікальний комплекс Св. Онуфрія Великого є об'єктом архітектурно-художньої творчості здочих та геніального скульптора І. Г. Пінзеля, який залишив неперевершений мистецький ше-

девр – скульптуру св. Онуфрія Великого, що викликає велике зацікавлення у дослідників і туристів.

Просторова організація Свято-Онуфріївського комплексу, що охоплює нерукотворні природні та рукотворні різночасові сакральні об'єкти, монументальну скульптуру та природний твір, становить історичну й архітектурно-мистецьку цінність, належить до об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини. Сакральний об'єкт разом із сформованим середовищем і територією повинен бути внесений до реєстру пам'яток України місцевого значення як заповідник.

Тепер Свято-Онуфріївський сакральний комплекс є не лише релігійним центром Рукомиша, а й популярним паломницьким і туристичним об'єктом масового відвідування. Його використовують для звершення Богослужінь у неділі та всі релігійні свята і релігійно-просвітницьких навчань для дітей та духовних бесід для вірян.

ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ ТА ПОБУДОВИ МОНАСТИРЯ СВЯТОГО ОНУФРІЯ В РУКОМИШІ

Серед численних історичних сакральних пам'яток Тернопільщини, що вирізняються унікальністю, таємничістю і своєрідною архітектурною особливістю, є скельні монастирські комплекси, які впродовж століть доповнювали мурованими монастирськими спорудами. Відомо, що печерні монастирі на українських землях поширилися після прийняття християнства в XI ст. Як правило, печерні монастирі розміщували в живописній місцевості, тому вони є елементами культурного ландшафту. Для перших християнських ченців обителями слугували природні печери. Вони є одним із найдревніших історичних і духовно-культурних пластів християнства стародавніх українців [9, с. 98]. Підземні печерні монастирі більш природні й архаїчні від наземних обителів. Ці малодосліджені монастирські об'єкти на території України свідчать про духовно-культурний феномен християнського чернечого життя, що зароджувався у природних підземних печерах після прийняття християнства. Це, по суті, архаїчні пам'ятки, наповнені сакральним змістом, в яких проживали високодуховні люди-ченці, котрі вели аскетичний спосіб життя. Після монголо-татарської навали і пограбування одного з найбільших монаших центрів — Києво-Печерської лаври, ченці розійшлися по всій українській території, шукаючи природні печери для переховування від татар і заснування нових монастирів. До таких унікальних сакральних пам'яток належить Свято-Онуфріївський монастирський комплекс в Рукомиші з великим комплексом печер, в яких зародилося чернече життя і стало початком заснування Свято-Онуфріївського монастиря.

Варто згадати, що св. Онуфрій Великий був одним із найбільших подвижників-відлюдників єгипетської пустелі. Він належить до плеяди візантійських аскетів IV ст., які діяли у Фіваїдській пустелі, неподалік од міста Єрмуполя в Єгипті [1, с.188–191]. Вшанування святого Онуфрія Великого швидко поширилося на християнському Сході. Він був одним з Отців Церкви і мав великий вплив на східну духовність у IV-V століттях. У Константинополі збудували дві каплиці на честь цього преподобного ранньо-християнського подвижника. Поблизу Єрусалима на схилі гори Гробниць споруджено давній православний грецький монастир Св. Онуфрія, що існує до наших днів. Після хрестових походів вшанування преподобного Онуфрія Великого поширилося також на Заході. У Римі збудували церкву на честь св. Св. Онуфрія. Його мощі спочивали у різних монастирях і церквах Риму, зокрема в Неаполі, Сутері на Сицилії, Монреалі, Палермо, а також у Мюнхені, де в колишній каплиці збереглося мозаїчне зображення св. Онуфрія [1, с. 190–192]. Полотна

із зображенням св. Онуфрія відомих художників Х. Рібера і Л. Лотто зберігають у музеї Прадо в Мадриді.

Преподобний Онуфрій є покровителем ченців і паломників. Як ідеал високої духовності, після Хрещення Русі святий Онуфрій став популярним і на землях княжої Русі. Він зображений у позі вічного молільника перед Богом у зовнішній південній галереї в Софії Київській. На його честь побудовано монастирі в Чубівці (Жаботині) біля с. Медведівка, Гарбузині (Корсуні-Шевченківському), Лаврові, Львові, с. Бірча, Перегінську, Добромилі, Яблочині над Бугом (сучасна Польща), печерний монастир у с. Розгірче.

На північний захід від Бучача, на березі Стрипи в унікальній живописній місцині між мальовничими пагорбами, вкритими килимами зеленої трави, у долині, яку ця річка ділить на дві нерівні частини, розміщене мальовниче село Рукомиш (рис. 1). Надзвичайно привабливе місце, створене природою, зачаровує дивовижною красою та приховує сакральні скарби, які дотепер повністю не досліджені, а їх таємничий характер робить їх унікальними.

Село вперше згадане 28 липня 1379 р., згідно з дарчою грамотою Михайла Бучацького, виданою для римо-католицького костелу в Бучачі [2, с. 645-646]. Друга документальна згадка про Рукомиш належить до 1421 року, коли князь Лев подарував ці землі дружинникові-богатиру Рукомишу за ратну службу

Рис. 1. Панорама села Рукомиш із монастирським комплексом

[2, с. 646]. За іншою версією, назва села Рукомиш походить від того, що Стрипа утворювала тут багато заплав, рукавів [2, с. 646]. У цій давній місцевості виявлені залишки поселення трипільської культури [4, с. 282]. Під час археологічних розкопок тут знайдені предмети трипільської, черняхівської і давньоруської культур [2, с. 645], що свідчить про існування давнього поселення.

Село Рукомиш відоме великим травертиновим родовищем — скельними печерами. За висновками палеонтологів, Рукомиські двадцятиметрові травертинові скелі, що височать на південній околиці села й різко обриваються до заплави Стрипи, придатні для виробництва облицювальних виробів і вапна [4, с. 282]. Вони займають 1 га.

На основі писемних і картографічних джерел можна виділити в історії формування і розвитку монастиря у Рукомиші чотири періоди: I — період заснування монастиря (XIII ст. — печерний комплекс); II — період побудови монастиря з дерев'яними та мурованими спорудами (XIV–XVII ст.); III — період скасування і занепаду монастиря (XIX–поч. XX ст.); IV — період відродження як храмовий комплекс (XX ст.).

Початком заснування монастиря Святого Онуфрія в Рукомиші є поява скельного монастиря, печери якого стали прихистком для перших монахів. За переказами, в XIII ст. (1240 р.) у цих скельних травертинових печерах поселилися православні ченці, утікаючи з Києво-Печерської лаври [2, с. 645], яку зруйнували монголо-татари. Печери розміщені на крутому правому березі Стрипи і своїми обрисами повторюють форму заплави річки, що видно на карті Фон Міга (1779–1783 рр.) (рис. 2).

В одній з цих печер ченці заснували храм на честь святого преподобного Онуфрія Великого, єгипетського християнського пустельника, який жив у IV ст. н. е. Оселившись у природних печерах на околиці Рукомиша, ченці провадили аскетичне життя в молитвах і праці, досягаючи душевного спокою та високого ступеня духовного морального стану.

Печера в Рукомиші, яку ченці пристосували під храм, порівняно простора — 25 м² (рис. 3, 5). З південного боку до печери веде вхід висотою 1,5 м і шириною до 1 м. В цій печері помітні сліди людської праці: видно вирубану арку, в якій, за твердженням сучасного історика Ярослава Стоцького, містилися кам'яний іконостас і царські двері. Високо вгорі зі сходу є засклена квадратне вікно розмірами 1 м x 1 м, а в північній частині печери — кам'яний престіл. Перед престолом стоять два свічники. За престолом є закладений каменем іншого кольору отвір, що, за припущеннями деяких дослідників, міг би слугувати ходом у підземелля. Зліва у скалі печери — ніша, де була поміщена копія св. Онуфрія. Долівка в печері викладена кам'яними плитами. Вважає в цій печері високо розміщена люстра, встановлена для релігійних потреб. У Великодну п'ятни-

Рис. 2. Рукоміш з монастирським комплексом Св. Онуфрія на карті фон Міга (1779р–1783 рр.)

цю раніше сюди заносили плащаницю і звершували Богослужіння. Неподалік входу є залишки стародавнього муру [2, с. 645]. За припущеннями о. Михайла, ці залишки стіни могли зостатися від кам'яної парафіяльної церкви Воздвиження Чесного Хреста, спорудженої над травертиновими печерами.

На північ від печерного храму розміщені значно менші гроти, які, ймовірно, слугували двома келіями для ченців (рис. 6). Далі в ніші травертинових скель привертає увагу скульптура Матері Божої, до якої піднімаємося сходами (рис. 7). Скульптура встановлена на низькому постаменті й пофарбована в білий колір із золотистою накидкою на голові. Композиція витримана у традиціях іконописної пластики на базі канонічного зображення “Покрови” як символу захисту вірян од небезпеки.

Поряд із печерним храмом та келіями на південь, за припущеннями настоятеля храму о. М. Суканця, є ще одна надзвичайна святиня — нерукотворний образ Спасителя, де в кам'яному масиві чітко проглядаються риси Ісусового обличчя — очні заглибини, чоло, перенісся, борода. За припущеннями академіка і мистецтвознавця Б. Г. Возницького в тому місці, де проглядається лик Ісуса Христа, міг бути дерев'яний приставний храм на зразок того, що в Тустані на Івано–Франківщині. До такого припущення його підштовхнула наявність особливих квадратних ніш у скелі; можливо у них вставляли дерев'яні балки, відтак утворювався рукотворний храм з нерукотворним образом Спасителя.

Рис. 3. Тріщини печери і часткове руйнування

(рис. 3) і відбувся обвал кам'яної травертинової брили, зруйнувавши бабинець мурованої церкви Святого Онуфрія. Три валуни, що обвалилися на храм, спричинили виникнення тріщин у наві храму Святого Онуфрія. Того ж року до пізньої осені пошкоджена печера була відреставрована (тріщини ін'єктували травертино-вапняним із додаванням моростійкого гіпсу розчином, відвалену частину печери заклали травертиною кладкою та зміцнили підпірною кам'яною травертиною стінкою) (рис. 9). Тоді ж також відбудували бабинець церкви.

Тепер цю печеру православна громада Рукомиша використовує для церковних потреб. Вона уособлювала Божий гріб, у Страсну п'ятницю сюди спочатку заносили плащаницю для поклоніння.

З ініціативи о. Михайла доріжка до печерного храму облаштована сучасними модерними скульптурами жінок мироносиць, які прямують до Гробу Господнього у ніч Воскресіння Ісуса Христа, щоб намастити його тіло ароматними оліями. Скульптури виконали студенти Львівської академії мистецтв. Своїми білими силуетами статуї мироносиць дуже виділяються в печерному середовищі, спрямовуючи відвідувачів до основного печерного храму (рис. 4, 8, 9).

Після скасування монастиря печеру, в якій був облаштований первісний храм, обладнано під каплицю святого Онуфрія [5, с. 164].

На північ від печерного храму в травертинових скелях є водні джерела, які мальовничими водоспадами спадають і течуть у своєрідний бабтистерій (купіль), облаштований з ініціативи о. Михайла Суканця.

Деякі дослідники на основі переказів припускають, що на вершині печери, при сучасному в'їзді в Рукомиш був споруджений невеликий кам'яний парафіяльний храм Воздвиження Чесного Хреста для церковних обрядів парафіянам Рукомиша, але жодних документальних відомостей про цю святиню і розміщення її над печерами нема. Нині на тому місці — хрест.

Під час прокладання навколо Бучача об'їзної дороги у липні 2012 року від вибухів у травертиновій скелі утворилися тріщини